

Szakál Imre

GONDOLATOK BEREGSZÁSZ ELMÚLT MÁSFÉL SZÁZ ÉVÉRŐL

Kincse bukkanó pásztor,¹ lenyilazott reformátor,² zászlóbontó kurucok,³ jó bor. Egy-egy kép Beregszász szélesebb körben is ismert történelméből. A kis periférikus városnak 1919-ig – vármegyei központ lévén – elsősorban közigazgatási rangja adta jelentőségét. Az első világháború által átformált térségben viszont a kárpátaljai magyarság központjának kezdték tekinteni és napjainkban is legtöbbször így definiálják, érdekessége a magyar olvasóközönség számára is vélhetően ebben rejlik. A város alapítását általában a 11. század végére teszik. A középkor és kora újkor évszázadai az északkeleti vármegyékben is viszontagságosak voltak. A településnek igazán dinamikus fejlődésre a dualizmus időszakában nyílt lehetősége. Rövid történeti áttekintőnk fonalát is innen vesszük fel.

Beregszász történetének ismert epizódja az 1880 márciusában bekövetkezett tűzvész. Az egyik megyei írnok óvatlanságának következtében a város központjában negyvennégy épületet ért komoly kár.⁴ Ez a szerencsétlen eset azonban lehetőséget adott a városközpont megújulására. Az a városkép, amely napjainkban több turistát is vonz Beregszászban, és a 20. század első felének hangulatos képeslapjairól visszaköszön, jórészt az ominózus tüzeset és az első világháború közötti időszakban épült ki. A vármegyeháza, a törvényszék épülete, a Grand Royal Hotel, a nagyzsinagóga, a Magyar Királyi Gimnázium épülete, az Úri Kaszinó, a fiú polgári iskola mind ekkortájt váltak a kis belváros díszévé.⁵ Ezzel a historizáló neobarokk, az eklektika és a szecesszió dominálta a városképet. Harminc év leforgása alatt egy nagyjából ötszáz méteres körben olyan épületek emelkedtek ki, ame-

1 A monda szerint egy Szász nevű pásztor egy nap kincse talált, s ezen a szerencsés helyen alapították Beregszász városát. A történetet Tompa Mihály *Beregszász* című költményében dolgozta fel.

2 A neves magyar reformátort, Radán Balázst 1553-ban egy szerzetes ölte meg Beregszászban.

3 1703 májusában, a tarpai és a vári zászlóbontást követően Rákóczi kurucjai a beregszászi vásáron hirdették ki a város közönségének a brezáni kiáltványt.

4 CSATÁRY György, *A 19. század végi, 20. század eleji Beregszász történelmi épületei*, Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv, 2011, 293.

5 *Uo.*

lyekre egy lényegesen nagyobb városban is büszkék lehettek volna a lakók. Ezekhez a fejlesztésekhez megfelelő feltételekre is szükség volt. A szakemberek véleménye szerint Beregszász a dualizmus idején gyorsabban és eredményesebben fejlődött, mint azt erőforrásai vagy városképző ereje indokolta volna,⁶ amit leginkább adminisztratív jelentőségével magyarázhatunk. A 19. század második felében kétszer is győztesen került ki a Munkáccsal szembeni versengésből, melynek tétje a vármegye központjának státusza volt. Ennek legfőbb oka az, hogy Beregszász nagyobb országos szintű támogatással rendelkezett.⁷ Ezt magyarázhatjuk azzal is, hogy a Bereg megyében domináns, az országos politikában igazán otthonosan mozgó Lónyay család is azt preferálta, hogy Beregszász maradjon a megyei központ.⁸ Másrészt azzal, hogy bár a vármegyében nem az egyetlen és nem is a gazdaságilag legjelentősebb, de már a dualizmus időszakában is a legmagyarabb város volt Beregszász. A Tisza folyásától egészen a Keleti-Kárpátok gerincéig húzódó Bereg megye ruszin többségű volt. A hegyvidék és az alföld kapujában fekvő Munkácsot nagyobb és kétségtelenül gazdagabb városként tartották számon. Etnikailag azonban heterogén volt, és a Schönborn család befolyása igazán jelentősnek mutatkozott, amit nem szerettek volna még azzal is növelni, hogy közelebb kerül hozzájuk a megyeközpont. Beregszász fejlődését egyébként nem csupán a rohamos építkezések, de a lakosságszám kiugró növekedése is szemléltette. 1869 és 1910 között a város lakosainak száma megduplázódott: 6272 főről 12 432 főre nőtt, amelynek 96,1%-át magyar anyanyelvűként regisztrálták.⁹ Ezt a képet némileg árnyalja, hogy az összlakosságból 2770 fő – tehát a népesség negyede – izraelita vallású, és jelen volt a városban kis létszámú ruszin, német és szlovák anyanyelvű lakosság is.¹⁰

A Munkáccsal való versengés kulturális értelemben is tetten érhető volt, olyan kérdésekben is, mint például a gimnáziumalapítás. A város tisztviselői kara szívesen látott volna olyan oktatási intézményt,

6 SZABÓ Géza, *Beregszász dualizmus kori társadalomtörténetének sajátosságai = Észak- és kelet-magyarországi földrajzi évkönyv*, szerk. BOROS LÁSZLÓ, BGYTF, Nyíregyháza, 1999, 96.

7 *Uo.*

8 CIEGER András, *Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában*, Korall 2003. szeptember, 88.

9 SZABÓ, I. m., 97; valamint *A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között*. 1910, Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, http://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalások_1910/.

10 *Uo.*

amely megfelelő tudással vérteti fel gyermekeit az egyetemi felvételikre, így országos szinten igyekeztek eljárni az ügyben. 1883-ban még a válás- és közoktatásügyi miniszter, Trefort Ágoston is Beregszászba látogatott. Ezt követően az addig községi polgári iskolából állami polgári fiúiskola lett, 1888-ban pedig már reáliskolai oktatás vette kezdetét, majd 1895-től főgimnáziumi oktatás folyhatott Beregszászban. A helyieknek fájó módon később, mint Munkácson.¹¹

Beregszász kultúrafogyasztó rétegét a környék földbirtokosai, a vármegyei és városi közigazgatás hivatalnokai, az értelmiség és a kereskedők alkották. A városi és megyei elit legfontosabb találkozási helye a helyi polgári olvasókörből 1841-ben alakult Úri Kaszinó lett.¹²

A tekintélyes könyvtárral is bíró egyesület színelőadások és bálók szervezésével igyekezett a szórakozni vágyó úri közönség kedvére tenni. A társadalmi élet kiemelkedő éves eseménye az Oroszlán szállóban megszervezett bál, amelyet általában szüret idejére terveztek, lévén, hogy a Beregszászi-dombvidék országos viszonylatban is kiváló borok otthona volt, ezért a városkörnyéki falvakban élő mezőgazdasági munkások egyik legfőbb megélhetési módját a szőlészet jelentette. A tokaji borokkal versengő beregszászi termékek főleg a galíciai piacon keltek el.¹³ Persze a hivatalnokokon és a borokon túl is volt élet Beregszászon. A dualizmus időszakában néhány üzem is felbukkant, a téglagyár, illetve szeszfőzde. Az ezzel gyarapodó, bár még mindig szerény számú munkásság körében megjelent a szociáldemokrata mozgalom. 1906 tavaszán jelenlétükről még egy május 1-jei ünnepség megtartásával is hírt adtak. Bár az országos politikai központtól távol esett Beregszász, az új idők itt is éreztették hatásukat. A 20. század első éveiben még a női egyenjogúsági mozgalomnak is voltak beregszászi hívei, ezzel is színesítve a keleti periféria kis városának társadalmi életét.

A történeti emlékezet a dualizmus kori Beregszászból Fedák Sárival bánt a legkedvesebben. A leghíresebb beregszászi 1879-ben született a megyei tisztí főorvos családjában, és bár színtanulmányai, majd viharos élete messze vitte szülővárosától, Beregszász közössége a mai napig igazán büszke Zsaszára. És ha már a történeti emlékezetnél

11 FEDINEC Csilla, *A beregszászi Féniksz*, Kárpátalja 1994. december 31., 3–4.

12 LEVELDI KOZMA György, *A Beregmegyei Kaszinó százéves története*, Stádium, Budapest, 1941, 40.

13 *Barangolás a Beregszászi borvidék múltjában. Szőlő, bor, borkultúra*, szerk. Kovács Elemér, [k. n.], Beregszász, 2003, 9.

tartunk: sokak múlt századfordulós Beregszászáról alkotott képét vélhetően Pálóczi Horváth Lajos befejezetlen regényciklusának két kötete, az *Álompákász*¹⁴ és a *Két világ határán*¹⁵ a leginkább. A könyvekben nem csupán a beregszászi dzsentriéletből kapunk ízelítőt, de a régmúlt fiatalkor iránti nosztalgiájának prizmáján keresztül is betekintheünk abba, ami úgy tűnt, 1919-ben elveszett.

Az első világháború, majd az 1918 őszétől 1919 nyaráig eltelt időszak eseménydús volt a város életében. Az első világháború felerősített már meglévő feszültségeket és újakat is teremtett, amelyeket 1918 őszének eseményei felszínre hoztak, és ezek az ország keleti végében is jól érzékelhetők voltak. Cieger András történész a Bereg vármegyében az első világháború alatt kialakult helyzetet a következőképp foglalta össze:

Az első világháború – és az azt követő néhány év – eseményei Bereg megyét különös mértékben sújtották. A frontvonal közelsége, idegen csapatok betörései, a megyében állomásozó és azon átvonuló nagyszámú katonaság, a menekültek, valamint a kolerajárvány tovább rontotta az amúgy is igen szegény lakosság helyzetét. Így a szétzilált helyi közigazgatás ekkori vezetőinek lényegében csak a kialakult állapotok enyhítésére volt ereje.¹⁶

Az őszirozás forradalom hírére 1918. november 1-jén megalakult a Beregszászi Nemzeti Tanács, mely támogatását fejezte ki a Magyar Nemzeti Tanács irányában. 1918. november 3-án a forradalom iránt szimpatizálók zuhogó esőben tartottak nagygyűlést a város központjában lévő Kossuth téren, ahol megszervezték a helyi nemzetőrséget, és kinyilvánították a város nemzeti tanácsának fő kívánalmát, miszerint az „új Magyarország” legfontosabb feladatának a rend megteremtését tekintik.¹⁷

A polgármesteri tisztségben 1918–1919 folyamán többször is változás állt be. Gáthy Zsigmond polgármester 1918 végén történt nyugdíjazása következtében Linner Jenő közigazgatási tanácsnok, polgármester-helyettes vette át a város irányítását, aki a tanács hatalomig maradt

14 PÁLÓCZI HORVÁTH Lajos, *Álompákász. Egy dzsentri gyermekkora*, Magvető, Budapest, 1986.

15 PÁLÓCZI, *Két világ határán*, Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1993.

16 CIEGER, *A Bereg megyei politikai elit a dualizmus időszakában = Levéltári Évkönyv*, szerk. NAGY Ferenc, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1997, 221.

17 Bereg. Független politikai, társadalmi és megyei érdekű hetilap, 1918. november.

ebben a pozícióban. 1919 márciusában a Tanácsköztársaság létrejöttével a Simon Mózes vezette beregszászi direktórium is megalakult, emellett pedig Forradalmi Törvényszék jött létre a városban.¹⁸ A vármegyei és a városi vezetés egy része is elhagyta a települést. A román megszállás kezdetén fordult a kocka, és a tanács hatalom reprezentánsai hagyták el a várost. A település vezetését ekkor vette át Hunyady Gyula főjegyző, aki helyettes polgármesterként irányította a várost a hatalomváltás időszakában. A hosszú háború, az 1918 ősztől bekövetkező sűrű változások és a katonai megszállás szétzilálta a város igazgatását, közellátási rendszerét. A város készletei kimerültek, a hatóságok nehezen vagy egyáltalán nem tudták pótolni a hiányzó közszükségleti cikkek jelentős részét, a városi közraktárt a román megszállást megelőzően az annak őrzésével megbízott személyek lopták meg, majd a román katonák fosztották ki.¹⁹ 1919 júniusában a megszálló román csapatokat a csehszlovák légiók követték, amit Beregszász lakói békésen fogadtak. Ennek legalább két oka volt. Az egyik, hogy senki nem gondolta, hogy ez az állapot állandó marad, mindenki ideiglenes helyzetként tekintett a megszállásra. Miután 1919. szeptember 10-én aláírták a sain-germain-en-laye-i békeszerződést, amely arról határozott, hogy a Kárpátoktól délre lakó rutének területe az első Csehszlovák Köztársaság kötelékébe fog tartozni, Beregszász és lakói egy egészen új helyzetben találták magukat. Ettől kezdve nem fért kétség ahhoz, hogy a csehszlovák fennhatóság állandósulni fog. Elkezdődött a lassú, talán évekig tartó alkalmazkodás időszaka. Ezt a folyamatot Tamás Mihály beregszászi író az államfordulat időszakát feldolgozó *Két part közt fut a víz* című regényében a következőképp illusztrálta: „A kábulat már engedni kezdett, az emberek hideg szemmel kezdték nézni az eseményeket, de senki se hitte, hogy az állapot állandó maradjon: mindenki valami megváltó csodát várt.”²⁰

A nagy háború előtti és utáni Beregszász között a legszembevetőbb különbség talán a város közigazgatási státuszában mutatkozott: 1919-et követően előbb megyeközponti funkcióját, majd 1923-ban városi rangját is elveszítette a község.²¹ Utolsó jelentős hivatalként a törvényszék maradt Beregszászon, melynek Munkácsra vagy Nagysző-

18 FEDINEC, *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*, Fórum Intézet – Lilium Aurum, Galánta–Dunaszerdahely, 2002, 52.

19 Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Fond 108. Op. 7., Od.zb. 106.

20 TAMÁS Mihály, *Két part közt fut a víz*, Madách, Bratislava, 1983, 42.

21 FEDINEC, *A kárpátaljai magyarság*, 18.

lőre való áthelyezéséről rendszeresen jelentek meg különböző híresztelések, sőt, konkrét rendelkezés is. Ennek ügyében 1936-ban a város vezetése egészen Prágáig zárandokolt, hogy megmenthessék a község számára a törvényszéket.²² Ez az erőfeszítés egyébként sikerrel járt. A település közigazgatási hierarchiában betöltött szerepének változása nem csupán presztízskérdés volt, hanem konkrét gazdasági következményekkel is járt, hisz a hivatalok megszűnésével, elköltözésével jelentősen megcsappant a városban élő hivatalnokok száma is, akik komoly felvásárlóerőt jelentettek a város iparának és a környező falvak mezőgazdaságának.

Míg a Csehszlovák Köztársaságon belül jelentősen csökkent a város közigazgatási szerepe, addig a helyi magyar közösség számára épp-hogy felértékelődött. A két világháború között honosodott meg az a közkeletű állítás, miszerint Beregszász volt Kárpátalja legmagyarabb városa. Ez azzal is járt, hogy Beregszász a magyar társadalmi, kulturális és politikai szervezetek reprezentációjának egyik fő terepe volt. A Csehszlovák Köztársaság nemcsak törvényileg, de a gyakorlatban is lehetővé tette a kisebbségi társadalmi szervezetek működését. Gyors egymásutánban jöttek létre a különböző társadalmi és kulturális szervezetek az országos szintű szervezetek helyi fiókjaitól egészen az egymással versengő községi dalárdákig. Bálokon és irodalmi délutánokon át, népszínházi előadásokon és dalesteken keresztül egészen a fagyalt-délutánokig terjedt az egyletek repertoárja. A magyar szervezetek törekedtek arra, hogy a magyarság kulturális központjaként megtartsák a települést és növeljék annak szimbolikus értékét. A magyar ellenzéki pártok nagygyűléseinek rendszeresen helyszínül szolgált a település, a Podkarpatszka Ruszi Ellenzéki Magyar Pártok Szövetsége, a Magyar Nemzeti Párt, majd az Egyesült Magyar Párt gyakran szervezte meg Beregszászon közgyűléseit, és az 1920-as évek közepétől elmaradhatatlan társadalmi eseménye volt a város életének a minden télen megrendezett Magyar Nemzeti Bál, mely a magyar politikum egyfajta informális felvonulási terepének számított. Itt élénk tevékenységet fejtett ki a Kárpátaljai Magyar Akadémikusok Egyesülete, a Podkarpatszka Ruszi Magyar Kultúregyesület, a Beregmegyei Irodalmi és Műpártoló Egyesület. A város kultúra iránt fogékony közönsége élvezhette a helyi színház, esetleg a Corso Mozgó és a Vereskereszt Mozgó filmvetítéseit, ahová a jegy megváltásával és az élvezeti adó megfizetésével léphetett be.

22 *Uo.*, 259.

Az országos és a megyei lapokon túl a városi hetilapok is megjelentek, melyek egy részét az 1923-tól a városban működő Kálvin Nyomdában adták ki.²³ A korabeli újságok oldalainak érdekes olvasmányai voltak a helyi írók és költők igazán változatos színvonalú írásai.

A beregszászi irodalmi élet felmutatott bizonyos eredményeket a két világháború között. Bár nem Beregszászon lett ismert költő, de a város lakói ma is büszkék arra, hogy 1914 és 1918 között Dsida Jenő ott írta első verseit. Beregszászon alkotott a tragikus sorsú prózaíró, Ják Sándor. A város megőrizte jó emlékezetében a csehszlovákiai magyar baloldali érzelmű alkotó értelmiség aktív tagját, Czabán Samut. Beregszászban született és kezdte írói pályafutását Ilku Pál, aki majdnem több mint egy évtizedig volt a kádári Magyarország művelődési minisztere.²⁴ Rendszeresen voltak estjei a városban Mécs Lászlónak és Tamás Mihálynak, ellátogatott a településre Móricz Zsigmond és Szabó Dezső is.²⁵ Móricz 1926-os utazásáról – beszámolója szerint – igazán kellemes élményekkel gazdagodva tért haza. Beregszászi látogatásáról a következőképp beszélt a Pesti Napló riporterének:

Ruszinszkóban még jobban meglepett, hogy milyen eleven, mindennapos irodalmi munka folyik. Mécs László, a fiatal poeta-pap és Tamás Mihály beregszászi novellista vezetésével, egész sereg fiatal tehetséggel találkoztam. Legjobban örültem annak, hogy minél tovább haladtam kelet felé, annál nagyobb hullámokat vert a felolvasásaim iránti érdeklődés s végül Beregszászban már a kormánybiztos fogadott az állomáson, mint a város vendégét. Ilyen momentumokból azt kellett megéreznem, hogy még a súlyos politikai viszonylatok között is kialakult már valami formája az együttműködésnek és a magyarság megtalálja azokat az életlehetőségeket, amelyek egy kulturális munkához szükségesek. Nagyon jól esik visszaemlékezni ezekre a furcsa, valóban sírva-vigadó kurucos éjszakákra, ahol a régi magyar nóták olyan szívből fakadóan harogtak, hogy túllobogták a jazz-bandet.²⁶

23 CSANÁDI György, *Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidek történelmi múltjából*, PoliPrint, Ungvár, 2004, 84.

24 CSANÁDI, *Régi beregszásziak*, Beregszász, 2001, 39–52.

25 FEDINEC, *Kárpátaljai magyar könyvkultúra = A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig*, <http://adatbank.sk/lexikon/karpataljai-magyar-konyvkultura/>.

26 „Az utódállamok magyarságát az irodalom kapcsolja a törzsökös magyar kultúrához”. Móricz Zsigmond szlovenszkói felolvasásai után az erdélyi magyarsághoz is ellátogat, Pesti Napló 1926. november 23.

Beregszász oktatási intézményei közül a legmeghatározóbb kétségtelesenül a gimnázium volt, amely a békeszerződést követően ruszin és magyar tagozattal működött. A magyar ellenzéki politikum több fórumon is sérelmezte, hogy nincs önálló magyar gimnázium, a Beregszászi Magyar Internátus is csak a helyi magyar közösség összefogásának és áldozatainak köszönhetően jöhetett létre. Törekedtek továbbá egy beregszászi magyar tanítóképző létrehozására is, azonban ez nem járt sikerrel. Bár a gimnázium nem csak magyar volt, pont Ortutay Elemér – annak az Ortutay Jenőnek a fia, aki a két világháború között a leghosszabb ideig volt a település elöljárója – visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy ez nem volt akadály annak, hogy a diákokat a magyar szellemiséggel megismertethessék. Az intézmény légköre nemcsak a továbbtanuláshoz szükséges ismereteket, hanem ahogy Ortutay fogalmazott: „helytállásra, magyar nemzeti önismeretre tanított és jellemes, öntudatos emberekké nevelt”.²⁷

Az első világháború okozta gazdasági romlás közepette jól láthatóan megmutatkozott a város lakosainak az igénye arra, hogy törvényes keretek között tegyenek megélhetésükért. 1920–1921-ben napi rendszerességgel érkeztek az ipar- és kereskedelmi engedélyek iránti kérelmek a városi hatóságokhoz. A lakosok fantáziája a fafeldolgozó üzem nyitásától a szeszfőzden át a karamellcukor gyártásáig széles spektrumon szülte a friss üzleti ötleteket. A haszon elköltésére pedig kiváló lehetőséget biztosított az Oroszlán vagy a Korona vendéglő, a Kaszinó, esetleg zenés estjeivel a Szlavia (korábban Hungária) szálló. Nem szabad megfeledkeznünk emellett arról, hogy a csehszlovák időszakban kórház épült, megtörtént a város villamosítása, illetve egyéb kisebb infrastrukturális fejlesztéseket is sikerre vittek.

Ezekre a sikerekre pedig a Weisz testvérek rum- és likőrgyárának jóvoltából akár Cherry-Brandyvel, Triple-seckel vagy Curacaóval is koccinhattak a beregszásziak. Persze, ha már a koccintásnál tartunk, fontos rögzíteni, hogy a két világháború között Beregszász legjellemzőbb terméke és a helyi mindennapok igen fontos meghatározója a bor volt. A harmincas években az egyik szaklap újságírója így írt Beregszászról:

A millió és millió szőlőtőke, a százezer és százezer gyümölcsfa egymás mellé sorakozva úgy áll előttünk, mintha a nagy természet

27 ORTUTAY Elemér, „...holnap is felkel a nap”. Emlékeim, Intermix, Ungvár–Budapest, 1993.

fenséges hadseregének véghosszتان díszcsapatai vonultak volna fel tiszteletünkre. Aki csak egyszer is elmegy e csodahegy alatt, lehet akármilyen nagyigényű világjáró is, döbbenetes elragadtatással állapítja meg, hogy valami olyan szépet, nagyot, rendkívülit látott, ami páratlan a maga nemében. Beregszászt a szőlőhegyéről, a szőlőkultúrájáról éppúgy ismernie kell mindenkinek, mint ahogy Velencét ismeri Szent Márk teréről, gondoláiról, a Tátrát havas csúcsairól, Karlsbadot gyógyforrásairól.²⁸

Bár a csehszlovák törvénykezést gyakran tették kritika tárgyává a beregszászi borosgazdák, panaszkodtak termékük alacsony árára, s főként arra, hogy novembertől kezdve csak 200 liter bort tarthattak pincéikben adómentesen. Kétségtelen, hogy a csehszlovákiai bortermelés jelentős része zajlott a Beregszász környéki dombokon, s az olaszrizling, hárslevelű, furmint, bakator, szerémi zöld, kövidinka, leányka szőlőfajtákból készült borok szerte a köztársaságban nagy népszerűségnek örvendtek. 1935-ben az egyik városi lap újságírója arról cikkezett, hogy Beregszász, egyfajta Grazként, a nyugdíjasok kedvelt célpontjává kezd válni, példaként hozva fel azt, hogy tíz nyugdíjas református lelkész is itt telepedett le családjával. A gondolatmenetét a következőképp folytatta:

Hogy Beregszászon melyek a gráci vonások, nehéz rámutatni. Fekvése ugyan elég szép, de egészséges levegőjéhez már szó fér. Olcsóságához még több. Inkább az a vonzó rajta, hogy színmagyar város, vagy legalább is legmagyarabb városa Kárpátaljának. Nem lehetetlen, hogy szőlőhegyeiben, illetve ezek levében is van bizonyos mágneses erő, amely delejes hatását az Úr szolgálai is megérik. Ezek a szőlőhegyek különben húztak ide már más nyugdíjast is. Egy vasutas nyugdíjast sose tudtam megérteni, hogy Morvából hogyan került Beregszászra lakni, amikor semmiféle családi kapcsolat nem fűzi ide.

Egyszer aztán elmondta. Nyugdíjaztatása után új hazát keresve beutazta az egész köztársaságot és mivel a beregszászi bort találta a legjobbnak, hát ide költözött a hegyek alá. És nem bánta meg. De a beregszászi bor se.²⁹

28 *Barangolás a Beregszászi borvidék múltjában*, 12.

29 Egyetértés 1935. március 23.

Az 1938. november 9-én, az egy héttel korábbi első bécsi döntés értelmében, a magyar honvédség átvette Beregszász városát.³⁰ A trianoni határ irányából Beregszász főutcáján katonazenekart is felvonultató honvédséget ünneplő tömeg fogadta. A városházára majd háromméteres nemzetiszín lobogót függesztettek, és egy táblát: „Éljen Magyarország, éljen Horthy Miklós”. A honvédeket felvirágozták, egyesek a város központjában lévő vásárcsarnok tetejére másztak, hogy jól lássák a visszatérés szimbolikus pillanatait. A Magyarországhoz való visszatérés tapasztalatát azonban 1941-ig az alkalmazkodás, majd a második világháború ténye befolyásolta leginkább.

Húsz év elegendő volt ahhoz, hogy mind Magyarország, mind az elszakított területek társadalma megváltozzon annyira, hogy a visszailleszkedés ne legyen zökkenőmentes. A mindennapokat talán legjobban befolyásoló tény az volt, hogy a két világháború közötti Csehszlovákia gazdagabb ország volt, mint az a Magyarország, amelybe 1938-ban a város visszatért. A munkácsi kiadású *Az Óslakó* című lap egyik cikkében az újságíró igazán érzékletesen ragadta meg a helyzet ketősségét:

Ha az igazmondás a jelen esetben nem is esik valami jól, nem tagadjuk, sőt tényként megállapítjuk, hogy a volt Csehszlovákiába szakadt magyarságnak vagy legalábbis egy ugyancsak jelentős részének gazdaságilag nem ment rosszul a dolga. Egy percre sem tagadjuk, hogy szegényebb országba kerültünk, mint amilyenben éltünk, de ez a szegényebb ország a mi drága hazánk.³¹

A visszatért Beregszász újra megyei központ lett, 1939 júliusában Beregszász visszanyerte rendezett tanácsú város státuszát. A közigazgatás személyi átalakítása is megtörtént, a város vezetését részben a két világháború közötti magyar politikai ellenzék, részben az anyaországból érkező tisztviselők vették át. Miután Magyarország belépett a második világháborúba, olyan eseménysor vette kezdetét, ami drasztikusan befolyásolta a város jövőjét. 1944-ben a kárpátaljai zsidóságot is elhurcolták, ami Beregszászt is roppant érzékenyen érintette, hiszen 1941-ben a város lakosságának nagyjából harmada zsidó volt. A beregszászi gettóban mintegy 10 000 főt, a város és a járás zsidóságát

30 FEDINEC, *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája*, 298.

31 FEDINEC, *„A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja”*, 1938–1944, Jaffa, Budapest, 2015, 95.

zsúfolták össze.³² 1944 októberének végére a szovjet Vörös Hadsereg Kárpátalja teljes területét elfoglalta. 1944 őszén elkezdődött a kárpátaljai magyar férfilakosság és a német férfi- és női lakosság hadifogoly- és internáltügyi táborokba hurcolása. Beregszászból 348 férfit vittek el.³³ A világháború katonai és polgári veszteségei megroppantották a város társadalmát. A város kultúráképző és -fogyasztó elitjének jelentős része elmenekült vagy meghalt.

A következő években a társadalom szovjet típusú sztálini módszerekkel történő átalakítása, az egyházak üldözése még sanyarúbb helyzetet teremtett. Annak, ami Kárpátaljával és Beregszásszal is történt 1944 után, szomorú, mai tanúskodó allegóriája a beregszászi zsinagóga esete. Az 1960-as évek közepén a város egyik ékének számító épületet a szocialista konstruktivizmus stílusában szomorú, szürke betontömbbé építették át. Kultúrház lett belőle, s évtizedekig működött benne a város lakosai körében nagy sikernek örvendő népszínház. A város legrangosabb oktatási intézményében, a főgimnáziumban fokozatosan szüntették meg a magyar nyelvű oktatást. Bevonták a magyar és német nyelvű könyveket, megsemmisítették a „revizionista” földrajzi térképeket. Megszüntették az 1942-ben alapított kereskedelmi iskolát, az egyházi intézményeket államosították. 1946-ra csupán egy négyosztályos és hétosztályos iskolában tanulhattak magyarul a városban.³⁴ A megroppant magyar közösség elsődleges célja a túlélés volt. A helyi magyar művelődés megmaradt az államilag megengedett és biztosított keretek között. A város könyvtáraiban őrzött magyar nyelvű irodalom nagy része könyvzúzdákba került, majd két évtizednek kellett eltelnie a szovjet térfoglalás után, mire újra elérhetőek lettek a magyar kiadók könyvei Kárpátalján. A város magyar művelődését ugyan gúzsba kötötte az új rend, a kulturális vérkeringés fenntartása néhány lelkes kultúraművelő által elegendő volt a továbbéléshez. Az amatőr népszínházban, melyet előbb Nádas Anna, majd Schober Ottó vezetett, elhangozhattak a magyar irodalom klasszikusai, az iskolákban, a hivatalos tanterven túllépve, egzisztenciájukat veszélyeztetve

32 FROJIMOVICS Kinga, *Gettósítás és deportálás 1944-ben. Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség. A dualizmustól napjainkig*, szerk. BÁNYAI Viktória – FEDINEC Csilla – KOMORÓCZY Szonja Ráhel, Aposztróf, Budapest, 2013, 259.

33 *MÁLENKIJ ROBOT – GUPVI. Északkelet-Magyarországról elhurcolt áldozatok névsora (1944–1945)*, szerk. DOBOS Sándor – MOLNÁR Ferenc, „RIK – U”, Beregszász–Ungvár, 2017, 76–81.

34 SZAMBOROVSKYNÉ NAGY Ibolya, *A szovjet hatalom megjelenése és berendezkedése Beregszász magyar iskoláiban (1944–1946). (Történelmi vázlat)*, Acta Academiae Beregszansis XV., Beregszász–Ungvár, 2016, 95.

olyan tanárok népszerűsítették a magyar művelődés eredményeit, mint Drávai Gizella vagy Karády László.³⁵ A hétköznapokat viszont a kolhozosítás, a kulákperek, az egyházüldözés, később a város peremén emelkedő hruscsovkák,³⁶ a munkaverseny, az olcsó vodka és a gazdag szőlőültetvények kivágása határozták meg. Az ünnepeket pedig a partizántalálkozók, a szélsőbal teoretikusok plakátjaival vezetett felvonulások és a magyar–magyar kapcsolattartás az asztélyi Lenin Barátság-kertben.³⁷ A magyar újságok az ukrán nyelvűek gyenge minőségű fordításai voltak, benne néhány kevésbé tehetséges, néha tehetséges magyar költő Lenin-versével.

Az 1960-as évek második felétől megkezdődő enyhülés lehetőségét a kárpátaljai magyarok is kihasználták. A Kovács Vilmos által meghatározott irodalmi megújulás, a Forrás Irodalmi Stúdió létrejötte és a kárpátaljai magyar érdekvédelem újraéledésében szerepet vállalók azonban már a megyeközpont, Ungvár felé gravitáltak. Az 1945-ben létrejött Ungvári Állami Egyetemen 1965-ben Magyar Filológiai Tanszék jött létre, mely szoros pártfelügyelet alatt, de a kárpátaljai magyar értelmiség utánpótlásának fő képzőhelye lett, Beregszásztól majd hetven kilométerre. A kárpátaljai magyar kisebbségi érdekvédelem újrafarmálódására a hatvanas-hetvenes évek fordulóján ugyan a hatalom még gyorsan reagált, azonban az akkor elhintett magvak kikeltek, két évtized sem telt el, s a birodalom romjain létrejöhetnek azok a magyar szervezetek, melyek Kárpátalja, s ezzel együtt Beregszász művelődését a független Ukrajnában napjainkig meghatározzák.³⁸

Természetesen a város képe jelentősen megváltozott. A szovjet nemzetiségi politika, a betelepítések és a természetes asszimiláció eredménye, hogy napjainkra Beregszász egy egyértelműen többnyelvű várossá vált. A független Ukrajnában tartott első és egyelőre utolsó 2001-es népszámlálás adatai alapján a település nagyjából 48%-a magyar nemzetiségű,³⁹ ezzel együtt a kárpátaljai magyar művelődés köz-

35 CSANÁDI, *Régi Beregszásziak*, 87–90.

36 A Szovjetunióban az 1960-as években fejlesztett betonkazettás, három- vagy ötemeletes bérházak.

37 Beregszásztól nem messze, a szovjet–magyar határon 1960-ban megnyitott gyümölcsöskert.

38 Ezekről a folyamatokról lásd: PENCKÓFER JÁNOS, *Magyar irodalom a szovjet korszakban. Hagyomány és újraterejtés = Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*, szerk. FEDINEC Csilla – VEHEŠ Mikola, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010, 334–342., valamint *A 72-es beadvány – Nemzetiségi és oktatás-politika a 60-70-es évek Szovjetuniójában*, szerk. DARCSI Karolina – DOBOS Sándor, PoliPrint, Ungvár, 2013.

39 MOLNÁR D. István, *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*, MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram, Budapest, 2018, 154.

pontja. A városban működik a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, a Kovács Vilmos Irodalmi Társaság, s még sok egyéb társadalmi és kulturális szervezet. A városban élénk magyar kulturális élet zajlik, amelynek szereplői igyekeznek reflektálni nehézségekkel terhes, de sikereket is felmutató múltjukra és jelenükre.